

Соболевська Олена Костянтинівна,
*докторка філософських наук,
доцентка кафедри теоретичної і прикладної культурології
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової
orcid.org/0000-0001-9520-2331
germusha@gmail.com*

Штирбул Валентин Юрійович,
*аспірант кафедри теоретичної та прикладної культурології
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової
orcid.org/0000-0003-0915-2097
playervalik@gmail.com*

КУЛЬТУРНІ ПОВОРОТИ Й НОВІ РАКУРСИ ОСМИСЛЕННЯ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті здійснено дослідження теорії культурних поворотів, які виникають через періодичні зміни поглядів суспільства на культуру і являють собою переорієнтацію чи зрушення фокусів у сфері культурології, свого роду зсув перспективи, за якого основні точки фокусу трансформуються в методологічно значущі підходи. У роботі розглянуто концепцію «культурного повороту», викладену в книзі Доріс Бахманн-Медик, яку німецька дослідниця використовує для аналізу особливостей культурного процесу, що триває на сучасному етапі розвитку суспільства. Крім цього, у статті досліджується й осмислюється роль творчої діяльності як культурної практики, що використовується як інструмент для економічних і соціально-політичних зрушень у сфері побудови оновленої ідентичності з притаманними сучасному суспільству цінностями та переконаннями, здатними надихати людство на духовний розвиток і стимулювати його до нього. Результатом культурного повороту, оснований на переосмисленні ролі творчої діяльності в суспільстві, стало впровадження її в усі сфери громадського життя, у якому творчі, політичні, економічні та медійні поля нерозривно пов'язані, а сучасні культурні практики беруть участь у побудові нового соціального простору, відомого як «інфосфера». Наслідком цього стало переважання гуманітарної пізнавальної діяльності в суспільному житті. Такий ракурс розгляду сучасних культурних процесів породжує специфічну дослідницьку практику, яка розкриває досі затемнені або пригнічені виміри культури через формування нетрадиційних трансдисциплінарних альянсів і складних зв'язків. Тому прогрес у знаннях про культуру не лише відчувається в разі зміни парадигм, а й відзначається підвищенням продуктивності завдяки еkleктичному співіснуванню «поворотів».

Ключові слова: Д. Бахманн-Медик, культурні повороти, міждисциплінарність, інфосфера, культура як текст, слова-сигнали.

Sobolevska Olena,
*Doctor of Philosophy,
Associate Professor at the Department
of Theoretical and Applied Cultural Studies
Odesa National A.V. Nezhdanova Academy of Music
orcid.org/0000-0001-9520-2331
germusha@gmail.com*

Shtyrbul Valentyn,
*Postgraduate Student
of the Department of Theoretical and Applied Cultural Studies
Odesa National A.V. Nezhdanova Academy of Music
orcid.org/0000-0003-0915-2097
playervalik@gmail.com*

CULTURAL TURNS AND THE NEW ANGLES OF UNDERSTANDING THE CREATIVE ACTIVITY

The article examines the theory of cultural turns that arise from periodic changes in society on culture and represent the reorientation or shift of focuses in the sphere of cultural studies, a kind of displacement of the perspective in which the main focus points are transformed into methodologically significant approaches. This paper deals

with the concept of “cultural turn”, outlined in the book of Doris Bachmann-Medick, the German researcher, who uses it to analyze the peculiarities of the cultural process that continues at the present stage of society. In addition, the article explores and comprehends the role of creative activity, as a cultural practice, which is used as an instrument for economic and socio-political shifts in the field of constructing renewed identity with the inherent contemporary society of values and beliefs capable of inspiring and stimulating humanity to spiritual development. The result of a cultural turn based on rethinking the role of creative activity in society was the introduction of it in all spheres of public life, in which creative, political, economic and media fields are inextricably linked, and modern cultural practices are involved in the construction of a new social space known as an “infosphere”. This was the predominance of humanitarian cognitive activity in public life. Such a perspective of consideration of modern cultural processes generates a specific research practice, which reveals still darkened or depressed culture dimensions through the formation of unconventional transdisciplinary alliances and complex connections. Therefore, progress in knowledge of culture is felt not only when paradigms change, but also marked by increasing productivity due to the eclectic coexistence of “turns”.

Key words: D. Bachmann-Medick, cultural turns, interdisciplinarity, infosphere, culture as text, words-signals.

У сучасному суспільстві спостерігається пильний інтерес до всього того, що ідентифікує людину як особистість, частину нації, народності й людства загалом. Особлива увага приділяється духовності як у релігійному, так і в загальнокультурному сенсі. Саме через це починають з'являтися дослідження з аналізом факторів, які призвели до перетворення поняття «культура» на єдине міждисциплінарне поле в усіх його різноманітних проявах. Масштабні зміни всіх сфер життя людства, що відбулися в другій половині ХХ століття, дали привід дослідникам цих явищ говорити про низку «культурних поворотів».

Розгляд такого широкого явища, як «культура», донедавна проводили під різними, іноді навіть зовсім протилежними, точками зору. Тому його розуміння було близьким до визначення «мозаїчної» культури, що подавалося «випадковою, складеною з безлічі фрагментів, що стикаються, але не утворюють конструкцій, де немає точок відліку, немає жодного справді спільного поняття...» (Moles, 1973). Проте з часу публікації цього визначення А. Моля в роботі «Соціодинаміка культури» минуло понад п'ятдесят років, і дослідження західних учених у галузі культури суттєво просунулися вперед. Тож поява у 2006 році книги німецького культуролога Доріс Бахманн-Медік «Культурні повороти. Нові орієнтири в науках про культуру» стала своєрідним підсумком результатів усіх попередніх досліджень, чим і викликала досить широкий резонанс та обговорення в культурологічному середовищі.

У роботі Д. Бахманн-Медік докладно аналізує дослідження «культурних поворотів» останньої чверті ХХ – початку ХХІ століття, представляючи погляди таких учених, як А. Реквіц,

К. Гірц та інші, а потім дає опис семи «культурних поворотів» (cultural turns), присвячуючи кожному з них окрему главу. Радикальний лінгвістичний поворот із його пріоритетним ставленням до мови, тексту й репрезентації став поштовхом до появи низки культурних поворотів у своєму конкретному оформленні. Це призвело до збагачення культурного поля новими оперативними аналітичними категоріями в інтерпретативному, перформативному, рефлексивному (літературному), постколоніальному, перекладацькому, просторовому й іконічному культурних поворотах, які останніми роками не лише суттєво впливають на гуманітарні та соціальні науки, а й «розкривають диференційоване та вкрай динамічне поле досліджень культури» (Bachmann-Medick, 2016, с. 1).

20-ті роки минулого століття стали точкою відліку для «лінгвістичного повороту», який, «будучи наскрізною магістральною лінією, досі диференціюється, проходячи ланками всього ланцюга нових орієнтирів, і вплітається в більш загальне, самостійно зіткане павутиння культурної рефлексії...» (Bachmann-Medick, 2016, с. 44). Саме так трактує Д. Бахманн-Медік думку американського антрополога й соціолога К. Гірца про значущість «лінгвістичного повороту» для всіх наступних поворотів.

Почавшись із лінгвістичного, який акцентував увагу на мові як ключовому засобі спілкування людей, й антропологічного, центром вивчення якого була людина, «повороти» поступово поширилися на всі галузі гуманітарного знання. Це дало змогу об'єднати їх у загальне поняття «культурного повороту», що оформився в спеціальний термін лише наприкінці минулого століття. Усі нещодавні

переорієнтації у вивченні культури, як стверджує Д. Бахманн-Медик, «не уникнули ключового «мега» повороту – лінгвістичного (linguistic turn)» (Bachmann-Medick, 2016, с. 21). Дотримуючись лінгвістичної філософії, і гуманітарні, і соціальні науки повинні ґрунтуватися на переконанні в тому, що межі мови є межами мислення, оскільки «все людське знання, включаючи наукове, структурується мовою» (Bachmann-Medick, 2016, с. 22).

Окреслюючи нещодавні теоретичні й методологічні зрушення в галузі культурних досліджень і гуманітарних наук загалом, Д. Бахманн-Медик стверджує, що так звані культурні повороти, які виникли в 1970-х роках, виходять за рамки «зміни парадигми» Т. Куна (Кун, 2001), тоді як таке кардинальне зрушення передбачає радикальну, різку, революційну заміну старого світогляду, культурні повороти «допомагають домогтися визнання новим поглядам і підходам ... набагато обережніше й експериментально, поступально, крок за кроком» (Bachmann-Medick, 2016, с. 10).

Першим із поворотів, які аналізує дослідниця, є інтерпретативний поворот, який супроводжується новою концептуалізацією символічної дії. Семіотичний підхід допомагає розшифрувати «культуру як текст», розглядати її як поле для формування наративної ідентичності, створення значень і самоінтерпретації.

Розглядаючи «перформативний поворот», Д. Бахманн-Медик робить наголос на «постановочному характері культури» та розробленні методів її дослідження з погляду театральності, тобто «культури як інсценування» (Bachmann-Medick, 2016, с. 74). У цьому сенсі дослідниця пропонує трактування перформативного повороту як ритуалу, який відзначається поетапною структурою дії, символічними виразними культовими засобами інсценування послідовності дій. У визначенні ритуалу Д. Бахманн-Медик посилається на В. Тернера: «Ритуали є засобами інсценування символічної дії, у якій символи формуються і змінюються. Але лише аналіз конкретних ритуальних форм і процесів вирішує загальне завдання етнографії, літературознавства та культурології: «вловити символи в своєрідному русі» (Bachmann-Medick, 2016, с. 80). Більш того, саме за допомогою ритуалів влаштовуються й регулюються соціальні конфлікти, які можна розглядати як спектаклі.

Це дослідження перформативності тісно пов'язане з такими поворотами:

– постколоніальним, спрямованим на те, щоб відкрити простір для системи знань, які були придушені, маргіналізовані або заглушені колонізаційними тенденціями західних дискурсів;

– просторовим, який затьмарив домінуючий досі вимір часу й зумів вирватися з обмежень мислення, накладеного еволюційними ідеями, що ґрунтуються на поняттях розвитку та прогресу;

– іконічним, де зображення сприймаються як засіб пізнання, за допомогою якого можна поставити під сумнів наше розуміння реальності й розкрити способи, якими зображення маніпулюють реальністю.

Цей акцент на перформативність, як стверджує Д. Бахманн-Медик, змусив переглянути ідентичність як відповідну концепцію в гуманітарних науках, тому що, «хоча ідентичність тривалий час визначалася на основі походження, природи та єдності, нині наголос робиться на розривах, переходах, збігах, трансформаціях та інших чинниках» (Bachmann-Medick, 2016, с. 148). Цей перехід від ідентичності до відмінності перетворив формування культурної ідентичності на артикуляцію відмінності.

У дослідженні Д. Бахманн-Медик чимало уваги приділяється «перекладацькому повороту» й, власне, самому перекладу, проте не у вузькому лінгвістичному сенсі. Переклад тут виступає як одне з основоположних понять наук про культуру та суспільство, що дає змогу позначити коло питань, пов'язаних із практикою і методологією перекладу та його можливостями (Bachmann-Medick, 2016, с. 283). Іншими словами, ідеться про культурологічний поворот у галузі перекладознавства. «Поняття перекладу, – заявляє дослідниця, – перестало обмежуватися перекладенням мов і текстів з однієї іншої, а все більше стало використовуватися для звернення до питань культурного перекладу та навіть для аналізу багатограних і динамічних культурних життєвих світів як таких» (Bachmann-Medick, 2016, с. 176). У цьому плані класичні, раніше орієнтовані суто на текст поняття літературного перекладу, такі як оригінал, еквівалент, «вірність» оригіналу тощо, поступово доповнюються й уточнюються стосовно більш широкого контексту культурних явищ. У зв'язку з таким станом

справ видається не менш важливим звернення до перекладу поетичних творів, його особливостей і можливостей з погляду герменевтичного підходу.

Якщо виходити з того, що поет відображає в мові ритми світобудови, гармонію сфер, що сполучає все наявне, то кожною з наявних мов це передається по-різному: милозвучність тексту, точність і виразність утілення смислу однією мовою можуть бути втрачені під час перекладу іншою.

Подібно до того, як слово вибирає для «житла» відповідне йому тіло/річ, внутрішній ейдос (ідея – у платонівському сенсі) вірша вибирає мову, а можливо, й самого поета як здатного той чи інший ейдос у мові пізнати й утілити. Будь-який вірш, навіть найгеніальніший, може розглядатися як одна з модифікацій невимовного в усій повноті сенсу, причому в деяких випадках переклад може конкурувати з першоджерелом/оригіналом у плані найбільш точного втілення сенсу й навіть у плані прояснення сенсу.

Поетичну версію, що підтверджує сказане, можна знайти в Р.М. Рільке. Він, безумовно, розрізняє вірш сам по собі – невидимий, недосяжний ейдос і його явище, відбите у звичному нам рядковому варіанті. Явління вірша подібне до явління дорогоцінного каменю. Камінь (у цьому випадку – бурштин) постає як будівля, куди сходить і де виявляється сама «бурштинність». Так і вірш є будівлею, куди сходить початковий вірш-сенси, вірш-ейдос і де цей вірш-ейдос висвічується, виявляється в рядковому огранюванні, показує самого себе – незримого, невимовного в усій повноті, і саме це незриме, а не його рядково-мовна даність дарує читачеві радісний стан зцілення, проте лише на мить:

Wer kann Amber schenken! Wem gehört er?
 Unsichtbar und stärker als das Haus.
 geht er leicht und wie ein ungestörter.
 Gott aus heimlichem Gehäuse aus.
 (Rilke, 2006).

Тут дуже доречними можуть бути знамениті положення Л. Вітгенштейна: «Was gezeigt werden kann, kann nicht gesagt werden» (Те, що може бути показано, не може бути сказано); «Es gibt allerdings Unaussprechliches» (Справді, існує невисловлюване) (Wittgenstein, 1980). Ці вислови підтверджують, що мова не вичерпується безпосереднім називанням і тільки

вираженим і сказаним. Є щось, що принципово невимовне, невисловлюване, проте воно виявляє, показує себе через те, що висловлюється, тобто мова включає в себе й позамовне, невисвітлене, неясне, містичне. Причому відмежувати висловлюване/мислиме від невисловлюваного/немислимого неможливо, оскільки всередині нашого світу цей кордон фактично відсутній.

У зв'язку з цим на увагу заслуговує той факт, що Д. Бахманн-Медик не схвалює вживання «слів-сигналів»: «глобалізація, модернізація, гібридність, транснаціональність тощо» – стосовно дослідження культурних процесів, оскільки ці «жаргонні тупики» створюють «враження розмитості й безконтурності культурологічних досліджень» (Bachmann-Medick, 2016, с.12). Подібні поняття в поєднанні з банальним поясненням причини появи «культурного повороту», яка криється лише в «постмодерністській роздробленості», автор називає «застряганням» (Bachmann-Medick, 2016, с. 8), адже, на її думку, саме такими характерними термінами рясніють статті сучасних дослідників культури на зазначену тематику.

Необхідною умовою подальшого культурного розвитку людства Д. Бахманн-Медик вважає звернення до взаємозв'язків соціальної дії й дійсності, до подолання міжкультурних кордонів. І лише сьогодні все наполегливіше звучать слова про необхідність діалогу «між релігійними та секулярними таборами», оскільки «релігійні традиції», на думку німецького філософа й соціолога Ю. Хабермаса, «досі забезпечують артикуляцію усвідомлення того, чого бракує» (Habermas, 2008, с. 6). У роботі «Між натуралізмом і релігією» вчений говорить про те, що в умовах, які склалися, потрібно не «відкладати убік ... «сильні» [релігійні] традиції як до певної міри архаїчні пережитки», а «прояснити внутрішній зв'язок, який поєднує їх із сучасними формами думки» (Habermas, 2008, с. 6).

Тривалий час безбожжя призвело не лише до занепаду духовності, а й до порушення поступальності в історії культури й навіть до зміни словника дослідників культурних явищ. Німецький соціолог і дослідник культури А. Реквіц констатує, що «такі висловлювання, як перерваність, розрив, поріг, кордон, відмінність тощо, усе частіше замінюють такі

традиційні поняття ... як ... вплив, традиція, розвиток, ідентичність, ментальність, дух ...» (Bachmann-Medick, 2016, с. 12).

У зв'язку з цим цілком актуально виглядає представлена К. Гірцом концепція культури, що ґрунтується на спадкоємності й передбачає «історично передану систему значень ..., систему успадкованих уявлень ..., за допомогою яких люди передають, зберігають і розвивають своє знання про життя і ставлення до нього» (Geertz, 1973, с. 89). У цьому сенсі дослідження «іконічного/образотворчого повороту» якраз спрямовано від розгляду в ході розвитку історії мистецтва до міждисциплінарної науки про зображення. Відповідаючи на запитання, чому і як «домінування мови в західних культурах довгий час відсувало на задній план вивчення візуальних культур», автор переходить від антропології зображень до досліджень візуальної культури, щоб показати, як іконічний поворот допомагає не тільки зрозуміти зображення, а й досягнути світ через зображення (Bachmann-Medick, 2016, с. 245).

Акцент на іконічності/візуальності набуває актуальності саме зараз, якщо взяти до уваги те, що ця сфера творчої діяльності пропонує створення зображень (включаючи образотворче мистецтво, фотографію, кіномистецтво тощо) як метод дослідження, виявляючи при цьому помітний інтерес до перформативності, саморефлексії та просторовості. Більше того, візуальність передбачає явний критичний перегляд рефлексивної/літературної сфери як мовної текстової дисципліни.

Актуальність та особливу значимість творча діяльність людини набуває саме сьогодні, через те що сучасне суспільство потребує не лише нової індивідуальності, а й нового типу духовної особистості, яка має усвідомити світ як єдине ціле, що становить синтез кращих здобутків минулого, технічних і творчих досягнень сьогодення та проєкцію на майбутнє. Тільки культурні виміри буття з усіма накопиченими в процесі історичного розвитку цінностями можуть сприяти самореалізації особистості в сучасному соціокультурному просторі, що формує як сама людина, так і суспільство. Мистецтво ж як невід'ємна частина культури є особливою творчою діяльністю людини, яка виражає свій внутрішній світ у вигляді художніх образів. Охоплюючи всі

сторони людського життя, мистецтво активно впроваджується в суспільні відносини й систему пізнання, впливаючи на буття загалом, що проявляється у виникненні нових видів мистецтва, яких сьогодні налічується понад чотириста. Їхній зв'язок із традиційними мистецтвами легко простежується, незважаючи на те що використання технічних новинок унесло істотні зміни до художньої мови та виразних засобів сучасних мистецтв. Спостерігається й зворотний процес, коли традиційні види мистецтва імітують використання сучасних технологій. Сьогодні дослідники культурних процесів людського суспільства ХХІ століття відзначають їхню об'єктивність, міждисциплінарну взаємопов'язаність і сакральність. Завдяки тому що «культурні повороти» виходять далеко за рамки своєї локалізації, вони залишаються відкритими для власного розвитку, не розставляючи фінальних акцентів.

Культурологія повертається до відображення самого поняття культури, яке постійно змінювалося на «поворотах» протягом свого розвитку – від текстоорієнтованого розуміння культури до перформативного, від цілісного до гібридного, від смислових контекстів і дискурсів до практики й динаміки агентності (участі).

Сучасна культура, що складається з безлічі взаємопроникних «культурних поворотів», які пронизують усі рівні суспільства, поступово відвойовує для себе передові позиції. Поява «культурних поворотів», що призводить до підпорядкування всього життя культурі й утвердження пріоритету культурних цінностей у бутті, свідчить про необхідність цієї еволюції, яка пов'язана зі змінами історичних, соціальних і політичних умов, а також ставленням до реальності, яка набуває ясніші обриси.

Саме культура в усіх її множинних проявах у сучасних умовах може сприяти встановленню діалогу між політиками, ученими, різними спільнотами, народами та країнами. Подібна співпраця й узгодженість дій допоможе в подоланні перешкод на шляху формування нової цивілізації, у центрі якої перебуватиме нова духовно збагачена особистість. Потреба духовного об'єднання людства в планетарних масштабах диктується сьогодні нагальною необхідністю збереження життя людини як єдиного біологічного виду, який створив культуру.

Список використаних джерел:

1. Кун Т. (2001). Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. URL: <http://izbornyk.org.ua/kuhn/kuhn.htm>.
2. Bachmann-Medick D. (2016). Cultural Turns. New Orientations in the Study of Culture. Berlin, Boston: de Gruyter. URL: <https://www.fabula.org/actualites/73194/bachmann-medick-cultural-turns.html>.
3. Geertz C. (1973). The interpretation of cultures. New York : Basic Books, Inc., Publishers. 470 p.
4. Habermas J. (2008). Between naturalism and religion. Polity press. 361 p.
5. Moles A. (1973). Sociodynamique de la culture. Paris, Mouton. URL: <https://www.perlego.com/book/923095/sociodynamique-de-la-culture-pdf>.
6. Rilke R.-M. (2006). Wer kann Amber schenken! Wem gehört er? URL: <https://www.kostenlosonlinelesen.net/kostenlose-die-gedichte/lesen/218>.
7. Wittgenstein L. (1980). Tractatus logico-philosophicus. Ffm. URL: <https://www.gleichsatz.de/b-u-t/trad/witt.html>.

References:

1. Kun T. (2001). Struktura naukovykh revolyutsiy [The structure of scientific revolutions]. K.: Port-Royal. Retrieved from <http://izbornyk.org.ua/kuhn/kuhn.htm> [in Ukrainian].
2. Bachmann-Medick D. (2016). Cultural Turns. New Orientations in the Study of Culture. Berlin, Boston: de Gruyter. Retrieved from <https://www.fabula.org/actualites/73194/bachmann-medick-cultural-turns.html>.
3. Geertz C. (1973). The interpretation of cultures. New York: Basic Books, Inc., Publishers. 470 p.
4. Habermas J. (2008). Between naturalism and religion. Polity press. 361 p.
5. Moles A. (1973). Sociodynamique de la culture. Paris, Mouton Retrieved from <https://www.perlego.com/book/923095/sociodynamique-de-la-culture-pdf> [in French].
6. Rilke R.-M. (2006). Wer kann Amber schenken! Wem gehört er? Retrieved from <https://www.kostenlosonlinelesen.net/kostenlose-die-gedichte/lesen/218> [in German].
7. Wittgenstein L. (1980). Tractatus logico-philosophicus. Ffm Retrieved from <https://www.gleichsatz.de/b-u-t/trad/witt.html> [in German].